

Az Európai Felhasználói Szerzői Jogi Platform munkája

Bevezetés

1993. november 29-én Luxemburgban az Európai Bizottság DG XIII/E-3 csoportja vitát szervezett a szerzői jogról és az elektronikus dokumentumok szolgáltatásáról. Ez az értekezlet volt az első lépés, melynek során a könyvtári programokban szereplő új technológiai megoldások által felvetett (elektronikus) szerzői jogi problémákat körvonalazták. Úgy vélték, hogy a könyvtári program elektronikus dokumentum-szolgáltató projektjeinek sikere áll vagy bukik a szerzői jogi kérdések megoldásán. Az értekezleten számos fontos, a közeljövőben megoldandó kérdést vetettek fel. *Bernt Hugenholtz* professzor (Institute of Information Law, University of Amsterdam) háttéranyagából világossá vált, hogy a könyvtárak a szerzői jog szempontjából egyértelműen hátrányos helyzetűek.

Az EBLIDA (European Bureau of Library, Information and Documentation Associations – a Könyvtáros, Információs és Dokumentációs Egyesületek Európai Irodája) felajánlotta a segítségét, hogy az Európai Unió Bizottsága DG XIII/E-3 igazgatóságának egy évre szóló anyagi támogatásával létrehoznak egy Európai Felhasználói Szerzői Jogi Platformot. A platform munkáját kiegészítette egy, 1994 októberében, könyvtárosok számára szervezett kampány a szerzői jog

Az EBLIDA közreadásában 1995-ben megjelent *European Copyright User Platform and copyright awareness campaign for librarians c.* program leírását (EBLIDA, Hága, 1995) **Orbán Éva** tömörítette.

kérdéseiről. A Platformot 38, az Európai Unióhoz tartozó EBLIDA-tag könyvtári, információs és dokumentációs szervezete alkotta. Tizenöt értekezletet szerveztek, amelyeken a szerzői jogról tájékozódhattak a könyvtárosok, és itt körvonalazták az elektronikus (dokumentum) szolgáltató rendszerrel kapcsolatos szerzői jogi problémákat is.

A továbbiakban az Európai Felhasználói Szerzői Jogi Platform fennállásának egy éve alatt elért eredményeket összegezzük. A program folytatásának támogatásáról nemrég döntött a DGXIII/E-3, további három évre meghosszabbítva azt. Az utánkövető projekt indulása 1996 januárja.

Célok és koncepció

A digitalizáció és az elektronikus szolgáltatások a könyvtáraknak egyre súlyosabb szerzői jogi problémákat okoznak. Ezek „könyvtárbarát” megoldására leginkább az elektronikus dokumentum-szolgáltatás terén van sürgősen szükség. Ha nem sikerül ezeket megtalálni, a szolgáltatások megújítása kudarcba fulladhat, és ezzel a könyvtárak hátrányosabb helyzetbe kerülnek.

Az intézkedések céljai a következők voltak:

- a könyvtárosok alaposabban ismerjék meg a szerzői jogot;
- vitassák meg – a jogok tulajdonosaival együttműködve – az elektronikus dokumentum-szolgáltatással kapcsolatban felmerült szerzői jogi problémákat;
- erősítsék meg a könyvtárak tárgyalási pozícióit a szerzői jogi vitákban a megfelelő testületekkel szemben.

Szerzői jogi műhelyek a tagállamokban

Az EBLIDA tagjaival közösen műhelytalálkozókat szervezett a szerzői joggal való alaposabb

megismerkedés és az elektronikus másolással kapcsolatos problémák megoldására. A műhelytalálkozókat a könyvtáros egyesületek tartották, amelyeket az Európai Bizottság jóváhagyásával az EBLIDA Végrehajtó Bizottsága nevezett ki országos koordinációs feladatokra.

Az első műhelytalálkozót 1994. november 2-án Portugáliában rendezték, az utolsót pedig 1995. április 21-én Hamburgban. Összesen 15 megbeszélést tartottak: tizennégyet az EU tagállamaiban, egyet pedig Norvégiában. Az egyes összejöveteleken 50-70 fő vett részt, és mind-egyiken jelen volt a National Focal Point képviselője.

A problémák meghatározása

♦ Szerzői jog

Az „elektronikus szerzői jog” kifejezést eddig még jogi szempontból nem definiálták kellőképpen. Általában „nyomtatott dokumentumok géppel olvasható formában történő tárolását, megjelenítését, terjesztését, kezelését vagy másolását” értik rajta. A könyvtárak és a kiadók másként vélekednek az elektronikus másolás jogi státuszáról. A könyvtárak azt szeretnék, ha az elektronikus másolást a fénymásolással azonos módon kezelné a szerzői jog. A kiadók viszont a szerzői jog alól csak kevés kivételt engednének és csak a fénymásolásra szorítkoznának. A könyvtárak tágabban értelmeznék a fogalmat. Az a véleményük, hogy a kivételek körét nem szabad kizárólag technikai alapon meghatározni. A műhelyekben nyilvánvalóvá vált, hogy a könyvtárosok az elektronikus szerzői jogot inkább szerződési, semmint szerzői jogi problémának tekintik. A kiadók ugyanakkor a szerzői jogi érveket használják fel a maguk védelmében.

A dokumentumok integritásának védelme az elektronikus környezetben összetett feladat. A digitális formátumú művek könnyen kezelhetők úgy, hogy az sérti a szerzőnek a mű sérthetetlenségéhez fűződő jogait, és növeli a plágium kockázatát. Olyan téma ez, amely szintén nem kerülheti el a könyvtárak figyelmét: hogyan lehet megállapítani, hogy az elektronikus példány eredeti?

♦ Gazdaság

A kiadók szerint a könyvtárak által nyújtott dokumentum-szolgáltatás versenyez az adatbázis-kiadással és más, általuk kínált kereskedelmi szolgáltatásokkal. A könyvtárak azért fogtak bele ezekbe a tevékenységekbe, mert a kiadók nem foglalkoztak ilyen szolgáltatásokkal, és a könyvtárak ki akarták elégíteni használóik ilyen irányú igényeit. A könyvtárak nem törekedtek arra, hogy az elektronikus szolgáltatásokból hasznot húzzanak.

A kiadók attól félnek, hogy ha engedélyezik műveik elektronikus felhasználását, elveszítik a szellemi tulajdonjogot és csökken a piacuk. Rettegnek attól a helyzettől, hogy egy régióban egyetlen könyvtár megveszi egy könyv egy példányát, vagy előfizet egy folyóiratra, optikai leolvasóval beviszi a számítógépbe, és megosztja más régióbeli könyvtárakkal; vagy ha egy művet egyszer digitalizálnak és számítógépen tárolnak, akkor észrevétlenül a világ bármely részére eljuttatható.

A kiadók elejét akarják venni annak a helyzetnek, amikor a jelenlegi gyakorlat általánossá válik, és elveszítik a lehetőséget az elektronikus másolatkészítés szabályozására.

Ezzel kellett szembesülniük a fénymásolás szabályozásakor. A fénymásolás olyan gyorsan terjedt el, hogy a kiadóknak nem volt idejük arra, hogy a problémával kielégítően foglalkozzanak. A közfelfogás az volt, hogy ha már itt a lehetőség, ne legyenek korlátozások.

♦ Engedélyezés

Az elektronikus másolással kapcsolatos vitát tovább bonyolítják az RRO jogosítványaival kapcsolatos kérdések. A kiadók jelenleg határozatlanok abban a kérdésben, hogy az RRO milyen szerepet játsszon az elektronikus másolás engedélyezésében. Sőt, a szerzők (szervezetek) az elektronikus másolásra is kiterjedő jogokat követelnek, mondván, műveik elektronikus felhasználásának jogát nem ruházták át a kiadóra. Ez valamennyi érintett fél számára bizonytalan helyzetet teremt, és ez az egyik oka annak, hogy a kiadók nem hajlandók a könyvtárosoknak műveik elektronikus felhasználására irányuló kéréseivel foglalkozni. Ha megengedik is, csak egy projekt idejére.

Egyes országokban a könyvtárak és a kiadók között „megnemtámadási szerződéseket” kö-

töttek. Így pl. Hollandiában és Nagy-Britanniában, ahol a kiadók megengedik a könyvtárosoknak, hogy kizárólag a folyó programok keretében és időtartamára elektronikusan felhasználják a műveiket. Az újabb programokra a könyvtárosoknak újra kell kezdeni a tárgyalásokat.

A közvetlen engedélyeztetés rendszere sok könyvtárnak nehézséget jelent. Először is a különböző szerződéseket egyenként kell kidolgozni; ehhez különböző jogszabályokat használnak fel; és a szerződések betartására is felügyelni kell. Mivel e folyamat idő- és pénzrabló, hosszú távon nem vezet kielégítő eredményekre.

Az érintettek számos tulajdonosi (szerzői, kiadói, produceri) jogain túl a könyvtárak tartanak az általuk szolgáltatott információra ráakódott egyre több jogtól és korlátozástól is. Ez különösen a hangfelvételek és a képek esetében probléma. A multimédia-termékeket egyidejűleg védheti a szerzői jog és több rokon jogszabály (az előadóművészek, a hangfelvételt készítők, a közvetítő szervezetek, a fényképészek stb. jogai).

♦ Műszaki

A kiadók előnyben részesítik az elektronikus másolás felvetette szerzői jogi problémák technikai megoldásait. A CITED (Copyright in Transmitted Electronic Documents) programban kifejlesztett Elektronikus Szerzői Jogvédő Rendszerek (Electronic Copyright Management Systems – ECMS) összekapcsolják a használók („intelligens hitelkártyákkal” ellátott) „fizess a kijáratnál”-elvű eszközeit a jogosulatlan használatot megakadályozó kódoló eszközökkel.

A könyvtárak nem rajonganak az elektronikus másolást megakadályozó technikai megoldásokért. Eszközt adnak ugyan a felügyelőkhöz, de az alkalmazások nem ütközhetnek a könyvtár előjogaival. A könyvtárak végül jóval többet fizetnek majd, mint kellene.

A lehetséges megoldások

Az Irányító Csoport a bizonytalan helyzet megoldására a következő javaslatokat tette:

♦ Jogszabályi megoldás

Megfogalmazták az igényt a nemzeti szerzői jogi rendszerek teljes átdolgozására és európai szintű összehangolására annak érdekében, hogy a jogok tulajdonosai és a közvetítők megfelelő védelmet élvezzenek. Hangot adtak aggodalmuknak amiatt, hogy a másolás jogát kiterjesztik az új információhordozókra. Ez a túlszabályozás veszélyét hordozza magában.

Hangsúlyozták azt is, hogy a könyvtárak feladata, hogy meggyőzzék a törvényhozókat a könyvtári jogok megtartásának szükségességéről a digitális társadalomban, annak érdekében, hogy ne nőjön tovább a szakadék az információhoz „hozzáférők” és az attól „elzárta” között. Az egyik feltétel az, hogy minden könyvtárhasználónak legyen lehetősége az ingyenes böngészésre a könyvtárban. Az ilyen felhasználást nem lehet a szerzői jogok megsértésének tekinteni.

♦ Megoldás szerződéskötés útján

Az egyes kiadókkal való egyéni szerződéskötés rövid távú megoldásnak tekinthető. A könyvtárak szempontjából az ilyen felhasználási megállapodás azzal a hátránnyal jár, hogy nem lehet korlátlanul szolgáltatni harmadik félnek. Az engedélyek – többnyire – egy meghatározott, szűkebb felhasználói körre korlátozódnak. Ezen túlmenően a kiadók részletes beszámolót kérhetnek a felhasználásról, a könyvtárak viszont nem szívesen adnak ilyen adatokat, mivel költséges összegyűjtésük, és a könyvtárak gyakran úgy érzik, hogy többet (azaz igen értékes piaci információt) nyújtanak, mint amennyit kapnak.

A kollektív engedélyezés lehet a megoldás. Jelenleg ez még meglehetősen nehézkes. Mint említettük, a kiadók az RRO-kat nem hatalmazták fel az elektronikus jogok képviselőjére. Ha az RRO-kat felhatalmaznák, az általános engedélyezés vonzó megoldást jelenthetne. Az ilyen megoldás különösen kívánatos lenne, ha a „kívülálló problémát” meg lehetne szüntetni.

♦ Műszaki

A könyvtárak készen állnak a kiadók által meghatározott technikai megoldások bevezetésére, amennyiben ezek nem veszélyeztetik használóik személyiségi jogait, s amennyiben tisztelben tartják a könyvtári privilégiumokat.

A könyvtárak elektronikus-szolgáltatási gyakorlata

	Nemzeti könyvtár	Egyetemi könyvtár	Közművelődési könyvtár	Egyéb könyvtárak
belső tevékenységek	<i>ingyenes:</i> tartós elektronikus tárolás és indexelés	<i>ingyenes:</i> tartós elektronikus tárolás és indexelés	<i>ingyenes:</i> tartós elektronikus tárolás és indexelés	<i>ingyenes:</i> tartós elektronikus tárolás és indexelés
beiratkozott külső használók	<i>ingyenes:</i> helyben használat teljes szöveges dokumentumok megtekintése és elektronikus vagy papírmásolat készítése korlátozott számú oldalról	<i>ingyenes:</i> helyben használat teljes szöveges dokumentumok megtekintése és elektronikus vagy papírmásolat készítése korlátozott számú oldalról	<i>ingyenes:</i> helyben használat teljes szöveges dokumentumok megtekintése és elektronikus vagy papírmásolat készítése korlátozott számú oldalról	
be nem iratkozott külső használók helyben használat			<i>ingyenes:</i> helyben használat teljes szöveges dokumentumok megtekintése és elektronikus vagy papírmásolat készítése korlátozott számú oldalról	
beiratkozott külső használók, házon kívüli használat	<i>ingyenes:</i> egy referátum vagy oldal megtekintése <i>fizető:</i> teljes cikk megtekintése, elektronikus vagy papírmásolat készítése, elektronikus dokumentum szolgáltatás	<i>ingyenes:</i> egy referátum vagy oldal megtekintése <i>fizető:</i> teljes cikk megtekintése, elektronikus vagy papírmásolat készítése, elektronikus dokumentumszolgáltatás	<i>ingyenes:</i> egy referátum vagy oldal megtekintése <i>fizető:</i> teljes cikk megtekintése, elektronikus vagy papírmásolat készítése, elektronikus dokumentumszolgáltatás	<i>ingyenes:</i> egy referátum vagy oldal megtekintése <i>fizető:</i> teljes cikk megtekintése, elektronikus vagy papírmásolat készítése, elektronikus dokumentumszolgáltatás
be nem iratkozott külső használók, házon kívüli használat	nincs hozzáférés	nincs hozzáférés	nincs hozzáférés	nincs hozzáférés
meghatározott (belső) használói csoport helyben vagy házon kívüli használat		<i>ingyenes:</i> megtekintés, elektronikus vagy papírmásolat készítése, elektronikus dokumentum szolgáltatás		<i>ingyenes:</i> megtekintés, elektronikus vagy papírmásolat készítése, elektronikus dokumentum szolgáltatás

Az Irányító Csoport javaslatai

A könyvtári privilégiumok újrafogalmazása

A problémák körülhatárolása után az Irányító Csoport javasolta, hogy készítsenek egy mátrixot azokról a könyvtári tevékenységekről, amelyeket a könyvtáraknak engedélyezni kell, és amelyeket a könyvtárak szeretnének a törvényhozóknál elérni. A mátrixot úgy tervezték, hogy megadták a tevékenységeket és intézményeket rendeltek hozzájuk. Áttekintést ad a könyvtári tevékenységekről, amelyeket a könyvtárak a szerzői jog megsértése nélkül szeretnének biztosítani, és amelyekért a használónak fizetnie kellene.

A mátrix alapfeltevése az új elektronikus környezetben, amelyben a könyvtárak a hagyományos könyvtári szerep betöltését a technikai fejlődés fényében láthatják.

A mátrix a következő elveken alapul:

- a könyvtár hivatása, hogy a legtöbb információhoz biztosítson hozzáférést a használói számára;
- a szerzői jog e jog tulajdonosának legitim jogait védi, nem szabad azonban megghiúsítania a technikai haladást vagy az információhoz való hozzáférést;
- a könyvtárak szembeszállnak azzal a félreértéssel, hogy ők nem hajlandók a szerzői jogvédelem alatt álló információkért bizonyos feltételek mellett, ésszerű térítést fizetni;
- a könyvtári szolgáltatások inkább kiegészítik a kiadói tevékenységet, mintsem versenyeznek azzal;
- a könyvtárak hajlandók a szerződéskötéseknek megfelelő jogi és technikai biztosítékok alkalmazására, de nem tehetők felelőssé a végső felhasználók szándékaiért, ha azok már megkapták az információt.

Ingyenesség kontra térítés

A mátrixban az „ingyenes” kifejezés azt jelenti, hogy a használónak nem kell a szolgáltatásért fizetnie, a könyvtárnak nem kell használati

alkalmanként fizetnie, és nincs szükség felhasználási engedélyre a jogok tulajdonosától. A „térítés” kifejezés azt jelenti, hogy a használónak térítést kell fizetnie a szolgáltatásért. Ezek a tevékenységek nem befolyásolják a dokumentumnak a kiadótól való beszerzéskor kifizetendő árát.

Találkozás a kiadókkal

A kiadók az alábbi állásfoglalást dolgozták ki: *„Az információ elektronikus szolgáltatása alapjaiban változtatja meg a kiadók és a felhasználói csoportok közötti kereskedelmi kapcsolatot. A szerzői jogvédelem alá eső dokumentumok elektronikus felhasználásait a kiadók és a használói csoportok, közöttük a könyvtárak közötti egyedi (felhasználási) szerződések segítik elő. Az ilyen szerződéskötés megengedi a közvetlen a kiadótól a használóhoz menő elektronikus dokumentum-szolgáltatást, és ez kizárja a könyvtárak közötti könyvtárközi kölcsönzés címén folytatott elektronikus dokumentum-szolgáltatást. Előrelépést jelenthetne a kiadók és a felhasználói csoportok közötti mintaszerződések kialakítása.”*

Hangsúlyozták, hogy ez az állásfoglalás az elektronikus publikálás felé haladó jövőt tükrözi, nem pedig a jelenlegi helyzetet.

Következtetések

Az EBLIDA-műhelytalálkozók hasznosak voltak, mert számos résztvevőjük szemét felnyitották. Sok könyvtáros nem is gondolt munkája szerzői jogi vonatkozásaira. A gyakorlottabbak óvatos, védekező álláspontot foglaltak el a jogok birtokosaival szemben. Sokan nem ismerték a könyvtárak szerzői jogi privilégiumait, vagy ezek értelmezését és alkalmazását e jogok tulajdonosaival folytatott tárgyalásaik során. Úgy tűnt, hogy az EU országok többségében a könyvtáros egyesületek nem tartanak folyamatos kapcsolatot országaik szerzői jogi szakembereivel. Ennek részben költségvetési forráshiány, részben pedig az lehet az oka, hogy a könyvtáraknak elkötelezett szakértők felkutatása számos nehézséggel jár. Az elektronikus másolással kapcsolatban a résztvevők kifejezték abbéli óhajukat, hogy euró-

pai szinten összehangolva, folyamatos értekezleteket tartsanak a jogok tulajdonosaival, és alakítsanak ki egy olyan helyes gyakorlati kódexet, amely rendezné a jelenlegi bizonytalan helyzetet.

Az első lépést ebben az irányban a nagy kiadók és kereskedők képviselőivel való találkozás jelentette, de további konzultációkra is szükség lesz. A szerzők szervezeteit és a gyűjtők társaságait is be kell vonni az egyeztetésekbe. Folytatni kell a könyvtárosok tájékoztatását az elektronikus másolás szerzői jogi vonzatairól.

Ezen túlmenően a műhelytalálkozókon megfogalmazódott az igény egy európai szerzői jogi

központ létesítésére. Ez a központ elősegíthetné egy közös könyvtári stratégia kialakítását a Könyvtári Programhoz tartozó egyéb programokban felmerülő szerzői jogi kérdésekkel kapcsolatban. A vitakérdések összefoglalása segítené azt, hogy a könyvtárosok megtárgyalják ezeket a problémákat, és olyan fórumot teremtsenek, amelyen ki lehetne dolgozni az elektronikus másolással kapcsolatos gondok technikai és jogi megoldását. A szerzői jogi központ összehangolhatná és szétsugározhatná az Európai Bizottságtól és az Egyesült Államokból a szerzői jogi kérdésekkel kapcsolatban érkező információkat.

A szerző *The legal problems associated with electronic copyright management systems* (Information Management Report, 1996. May. pp.11-16.) c tanulmányát Orbán Éva tömörítette.

Az elektronikus szerzői jogvédő rendszerekkel (ECM) kapcsolatos jogi problémák

Charles Oppenheim

A szerzők joga, hogy korlátozzák műveik felhasználását. Ha ezt valaki megsérti – pl. a mű lényeges (nem feltétlenül nagyobb) részét vagy egészét lemásolja vagy ezt engedélyezi – jogsérelmet követ el. Az elektronikus formában történő tárolás is másolatnak minősül. A büntetés általában a károk, az okozott anyagi veszteség és a költségek megtérítése.

A szerzői jog alapelvét a Berni Uniók Egyezmények és az Egyetemes Szerzői Jogi Egyezmé-

nyek foglalják magukban, ám a gyakorlatra az egyes országok jogi szabályozása a mértékadó. Vannak azonban olyan pontok, amelyekon zavarok támadhatnak. A szerzői jogban oly alapvető szerződések például nem tartalmazhatnak a jogszabályoknál szigorúbb megszorításokat. Sok a bizonytalanság a körül is, hogy mi tekinthető „irodalomnak”: általában minden írott, szabad szemmel vagy géppel olvasható mű.

Az ún. fair dealing, a szabad felhasználás a jogsértés elleni egyik védekezés. Mi tekinthető ilyennek? Ha valaki egy műnek nem a tartalmi szempontból lényeges részét másolja, illetve a másolatot csak saját céljaira (kutatás, tanulás, ismertetés, kritika, tudósítás) készíti. Az oktatás nem tartozik a megengedett célok közé. A könyvtárosok persze kivételezettek, és készíthetnek másolatot a használóknak térítés ellenében, ha a szerzői jogi bizonylatot kitöltik.

Az ún. személyhez fűződő jog a szerző joga saját művéhez, amely – a szerzői jog egyéb elemeitől eltérően – nem ruházható át a kiadóra. E jog különösen könnyen megsérhető, például a szerző nevének egyszerű kitörlésével. Az elektronikus másolás egyszerűsége és gyorsasága

nemcsak a szerző érdekeit veszélyezteti, hanem a kiadókét, és végső soron a felhasználókét is. Lehetőség nyílik ugyanis arra, hogy közvetlenül a szerzőtől származó szövegeket érjenek el a használók, ekkor azonban kimarad a kiadók minőségi szűrése, veszélybe kerül a bibliográfiai ellenőrzés és a kutatás minősége is.

E buktatók elkerülésében segíthetnek az ECM (elektronikus szerzői jogvédő) rendszerek, amelyek megbízhatóan akadályoznák a jogosulatlan másolást és tovább-terjesztést, illetve kiegészítések utáni vagy más réven történő forgalmazást. Az ECM rendszerek többféleképpen működhetnek: ellátják a művet a szerzői jogi információval, ismertetik a használat feltételeit, minden kiegészítést regisztrálnak; korlátozzák az eredeti példány használatát (csak olvasást engednek, csak meghatározott számú belépést tesznek lehetővé stb).

Jelenleg még csak egyedi próbálkozások vannak e téren. Bár a törvények egyelőre nem

foglalkoznak az ilyen rendszerekkel, az Egyesült Államokban több jelentés javasolja ezek elismerését, illetve magának a szerzői jogi információknak a jogi védelmét, mintegy előkészítvén a terepet az ECM rendszerek számára.

Ugyanakkor felmerülnek problémák is. Vajon védje-e az ECM rendszereket a törvény? Ha igen, ez a szabad felhasználás végét is jelentené? Ettől fogva már csak díjfizetés ellenében lehetne használni a dokumentumokat? Vajon a személyhez fűződő jogokat is védjék ezek a rendszerek? Mi legyen a regisztrált használati adatokkal, amelyek a személyiségi jogok körébe tartoznak?

Szerencsére van idő mindezeket a problémákat tisztázni, a megfelelő jogi háttérrel kidolgozni, mert az ECM rendszerek még csak kísérleti stádiumban vannak. A jövőben megfelelő technikai és jogi feltételek mellett az elektronikus információ áramlás számos gondjára megoldást jelenthetnek.

Szerzői jog, dokumentum-szolgáltatás és -kiadás az elektronikus világban

Graham Cornish

Szerencsétlen dolog, hogy több fejlemény összejátszása nyomán az a vélemény alakult ki az információs ipar néhány képviselőjében, hogy

A szerző *Safe journey: copyright, document delivery and publishing in the electronic environment* (Information Policy Briefings, 1995. no.10. pp.1-10.) összeállítását **Orbán Éva** tömörítette.

a könyvtárak és a szerzői jog birtokosai – szerzők vagy kiadók – között ellentét van. Ez a dolgot abból az előfeltevésekből indul ki, hogy ez tulajdonképpen egy mondvacsinált konfliktus, és ez a felfogás csak arra jó, hogy olyan helyzetet idézzon elő, amely aláássa a könyvtárak és a szerzői jogot élvezők közötti természetes és kölcsönös függést.

A könyvtár szerepe

A könyvtár szerepe nem korlátozódik a publikációk és információk meghatározott használói csoport számára történő hozzáférhetővé tételére. A könyvtár központi szerepet játszik magában a kiadói iparban is. Senki nem tagadja, hogy a kia-

dók a nyereségért végzik tevékenységüket, az ipar tevékenységének alapja az, hogy a szerzők alkotóképességét a közösség mind szélesebb körével ismeresse meg. Valójában a szórakoztató irodalom piacától eltekintve, a legtöbb szerző nem a nyereségért ír, hanem azért, hogy felfogását többekkel megismertesse – hiába mondja Boswell cinikusan, hogy „*Csak a bolondok írtak valaha is másért, mint a profitért!*” Nincs azonban olyan szerző vagy kiadó, amely egy mű valamennyi potenciális olvasóját elérné, és tulajdonképpen mindkét csoport tagjainak közvetítőkre van szüksége. A könyvkereskedők hagyományosan ezt a szerepet töltötték be, de egyre inkább csak azokat a dokumentumokat terjesztik, amelyek eladhatók, így közvetítő szerepük csak a kereskedelmi haszonnal kecsegtető művekre terjed ki.

Ugyanakkor a könyvtárakat emberek milliói használják, akiknek eszükbe se jutott megvenni az információt, vagy egyszerűen nem rendelkeznek az ehhez szükséges vásárlóerővel. A könyvtár a kiadó és a meg nem csapolt, és meg nem csapolható piac között teremt kapcsolatot, amelynek révén lehetővé teszi a kiadás egyik céljának a hatékonyabb elérését, nevezetesen azt, hogy a művek eljussanak a nagyközönséghez. Ezt az egész világon elsősorban az adóízetők teszik lehetővé.

A dokumentum-szolgáltatás szerepének megváltozása

Bár a dokumentum-szolgáltatás valamikor a könyvtári ellátás viszonylag jelentéktelen eleme volt, mára már az információáramlás jelentős tényezőjévé vált, és a technológia korának gyors változásai között szerepe egyre sarkalatosabb, eredményeit pedig könnyebb elérni. A fénymásolás gyorsan avuló technikája inkább látszat veszélyeket hordoz magában, mint valóságosakat. A dokumentum-szolgáltató ipar olyan szakaszba ér, amelyben a valódi problémákat az elektronikus másolás, tárolás és továbbítás, illetve a használó speciális információs igényei szerint történő átcsomagolás alkotják. A könyvtár szerepe az információ- és a dokumentum-szolgáltatás helyett az „információs csomagok” előállítására lesz. Az információéhség, nem is beszélve az

igényekről, a jelenlegi kulturális modellek állandó jellemzője, különösen az ipari világban.

Ebben a helyzetben a használatot kevésbé érdeklő, hol és hogyan állították elő a dokumentumot, ha az kielégíti aktuális igényeit. Bár ez az információ-ellátás egyik végpontja, jól példázza az információs ipart minden szinten egyre inkább jellemző trendet. A dokumentumok a legtágabb értelemben vett információ szerény eszközei. Ennek természetesen messzemenő következményei vannak a könyvtárakra és a dokumentum-szolgáltatás jellegére nézve.

A dokumentumellátás többszereplős folyamat, ezért tisztában kell lenni azzal, ki milyen szerepet játszik az ellátó láncban.

A szerzők a szellemi tulajdon elsődleges előállítói. Nélkülük nem lenne szerzői jog, amely védelemre szorul. A szerzőknek különböző érdekeik vannak attól függően, hogy milyen környezetben dolgoznak. A könyvek szerzőit általában megfizetik, ám a folyóiratcikkek szerzői gyakran azért írnak, hogy státuszukat emeljék, és nyilvánosságra hozzák elképzeléseiket. A kiadók a szerzők szellemi tulajdonát átveszik és általánosan hozzáférhetővé teszik. Ez a kiadás – a dokumentumok hozzáférhetővé tétele a nyilvánosság számára. A kiadók sok időt és pénzt fordítanak a szellemi tulajdon kiválasztására, előkészítésére, kiadására és terjesztésére.

A terjesztők nagyjából a következőképpen oszthatók fel, bár természetesen elkerülhetetlenek az átfedések:

1. Könyvárusok – többnyire olyan dokumentumokat forgalmaznak, amelyekből hasznuk van. Legtöbbször egyénekkkel, de intézményekkel is foglalkoznak.

2. Előfizetési ügynökségek – többnyire más információ-közvetítőkkel, pl. könyvtárakkal foglalkoznak, és maguk is egyre több, magát a dokumentumot biztosító szolgáltatást kínálnak.

3. Adatbázis-gazdák – egyénekkkel és intézményekkel foglalkoznak, és egyre több dokumentumszolgáltatást nyújtanak más ügynökségeknek.

4. Könyvtárak – többnyire egyéneket és információ-közvetítőket szolgálnak, akik nagy mennyiségű dokumentumot gyűjtenek és tárolnak.

5. Információs brókerek – egyéneket és intézményeket szolgálnak, általában kereskedelmi vállalkozás keretében.

A használók

A dokumentumokat elsősorban a használók kedvéért adják ki. Ha a kiadás a nyilvánosság számára való hozzáférhetővé tételt jelenti, akkor a dokumentumok többségét az olvasóknak szánják. A használók sokféle célra igényelnek dokumentumokat, beleértve a kikapcsolódást, a mindennapi élethez szükséges információt, az oktatást valamennyi szinten, a kutatást és az ipari vagy kereskedelmi tevékenységet. A használók zárják be a kört, mert ebbe a csoportba tartoznak a szerzők is, a folyamat elindítói. A legtöbb használó még mindig közvetítőkre szorul, és ha információra van szüksége, a könyvtárakhoz fordul, ezek az információszerzés legfontosabb elemei.

A jogtulajdonosok félelmei

A könyvtárak igen jelentős információforrások, és szerepük páratlan a használók elérésében, ezért egyre újabb lehetőségeket kell kiaknázniuk, és ilyeneket keresnek is. Ha már nem kizárólag a papír-alapú iparra támaszkodnak, a sokféle elektronikus dokumentum használata lesz számukra a következő lépés, csak hogy az elektronikus dokumentumokat számos veszély fenyegeti: a jogosulatlan másolás, a másodlagos terjesztés, az átcsomagolás, még a más címke alatt történő kiadás is. A dokumentum-szolgáltatóknak, legyenek hagyományos könyvtárak vagy kereskedők, nyilvánvalóan biztosítaniuk kell néhány ilyen szolgáltatást, ha meg akarnak felelni vevőik elvárásainak.

Ezzel tovább nő a korlátlan másolás esélye, és a másolás aláássa a tulajdonos vagyoni jogait. De nem csak a másolást akarják a tulajdonosok az ellenőrzésük alatt tartani. Azt is tudni akarják, ha művüket kereskedelmi célokra – pl. marketing, fogyasztás-elemzés, termékösszetétel-vizsgálat stb. – felhasználják. A dokumentumok nagykereskedelmi felhasználását is meg akarják akadályozni, illetve speciális díjakat akarnak kivetni ezért. Ez a hagyományos könyvtári helyben-

használat „ingyenességétől” a kereskedelmi felhasználás magas áráig terjedhet. Még azt is elhatározhatják, hogy a különböző használóktól a dokumentum más-más részének eltérő felhasználásáért eltérő díjat számítanak fel. Az a veszély is fenyeget, hogy még ha a mű használatát az azt tároló könyvtárban követni is lehet, ha a dokumentum rákerül egy hálózatra, teljesen ellenőrizhetetlenné válik.

A könyvtárak által érzékelt veszélyek

A könyvtárak hivatása, hogy elősegítsék a hozzáférést a dokumentumokhoz, úgy hogy ne tegyenek különbséget az eltérő szociális vagy gazdasági háttérű használók között. A könyvtárak a legszélesebb közösg számára szereztek be dokumentumokat, amelyek mindenkinek a rendelkezésére álltak. Az elektronikus környezet ezt oly módon veszélyezteti, hogy a hozzáférést csak gazdasági alapon tudják biztosítani, és ezzel sokakat teljesen kirekesztenek az információforrások használatából. Amikor a jogok birtokosai szigorú korlátozásokat vezetnek be, gazdasági követelések vagy szerződéses feltételek formájában, a könyvtárak számára lehetetlenné válik az ilyen dokumentumok elérése, és ezzel használóik is elesnek ezektől a dokumentumoktól, függetlenül attól, hogy magánemberként megengedhetnék maguknak a használatát, vagy sem.

Kihívások

A könyvtárak és a jogtulajdonosok számára a legnagyobb kihívás az együttműködés e problémák megoldásában, az, hogy olyan környezetet teremtsenek, amelyben mindkét fél az információáramlás javításán fáradozhat anélkül, hogy veszélyeztetné egymás eltérő és kölcsönös előnyökkel járó jogait. Mindkét félnek szüksége van a bizalom légkörére, amelyet a szükséges technológia támaszt alá, s amely minden igényt kielégít.

Az igények

A jog tulajdonosának alapvető igénye, hogy ellenőrizhesse

- ♦ a másolást azonos információhordozóra (papír, elektronikus) vagy egyik információhordozóról egy másikra (papírról elektronikusra vagy fordítva);
- ♦ a tárolást és a közvetítést;
- ♦ a többszörözést.

A jogok tulajdonosának legyen módja

- ♦ a szektortól, csoporttól, a használat mékénjtétől függő, differenciált ármeghatározásra;
- ♦ a termék egyes elemeire (meghatározott dokumentumokra vagy dokumentumkategóriákra) történő differenciált ármeghatározásra.

A jogok tulajdonosa igényli még

- ♦ az olyanok által történő jogosulatlan használat elleni védelmet, akik nem vásárolták meg a használati jogokat;
- ♦ a bizonyos feltételek közötti jogosulatlan használat elleni védelmet;
- ♦ az adatokat arról, hogyan és kik használják a terméket;
- ♦ a pontos és megfelelő szerzői jogdíj beszedési eljárásokat.

Az információközvetítők, köztük a könyvtárosok, információs brókerek és adatbázis-szolgáltatók a következő igényekkel lépnek fel:

- hozzáférés a műhöz;
- a mű tárolása;
- a mű többszörös közvetítése különböző formákban, a használók igényeitől függően;
- további piacok kiaknázása, amelyeket a jogok tulajdonosai nem tudnak elérni;
- további szolgáltatások biztosítása, amelyeket a kiadók nem képesek vagy nem óhajtnak továbbfejleszteni.

A szerzői jogvédelmet élvező dokumentumok használói

- használhassák a művet;
- tárolhassák a művet;
- lehessenek nyugodtak afelől, hogy a használatra vonatkozó adatokat bizalmasan kezelik;
- lehessenek bizonyosak a mű eredetisége felől.

Akadályok

A jogi korlátokat már nehezebb leküzdeni. Az információ nemzetközi árucikk és nem ismer határokat. Ez nem áll a jogrendekre, amelyeken belül az információt használják. Ami egy országban tiltott, jogszerű lehet egy másikban, és vice versa. Ez akadályozza az információáramlást a határokon keresztül. Ezeket a problémákat csak nemzetközi összefogással lehet kezelni.

Ideális esetben mintaszerződéseket kell tervezni, hogy a tulajdonosok és a használók tudják, mit várhatnak, mielőtt leülnének a tárgyalóasztalhoz.

Egyik féltől sem fogadhatók el ésszerűtlen, túlzó követelések. A szerződések tükrözzék az érintettek valós igényeit, és ne csak a helyzet minél alaposabb kihasználására törekedjenek. Kerülni kell az egyes szerződések fölötti elhúzódoó vitatkozást is. Az információ frissesége egyre inkább értéknövelő tényező; nincs értelme két évig vitatkozni az információ használatáról, amelynek már csak történeti értéke lesz, mire megegyezésre jutnak.

Technikai és jogi megoldás

A CITED (Copyright in Transmitted Electronic Documents) abból indul ki, hogy mivel a digitális környezet hívta életre a problémát, a megoldást is itt kell keresni, vagyis „a gépre a gépben rejlik a válasz”.

Bár a jogok megszerzésének elsődleges módja a jogok megvásárlása, semmi sem indokolja, hogy a CITED keretében ne legyen lehetőség a szabad hozzáférés biztosítására, ha a tulajdonos úgy kívánja. A CITED megengedné az ingyenes használat ellenőrzését, és ez is értékes adatokat jelentene. A nem megengedett cselekmények felderítése kritikus terület. A CITED természetesen mind az ilyen veszélyek ellenlépéseként, mind marketing eszköznek felhasználható. A jogosulatlan használatra tett kísérletek nemcsak negatív választ eredményezhetnek, de információval szolgálnak arról is, hogyan ment volna végbe a visszautasított cselekmény. A CITED környezet ezért dinamikus és a lehetőségek

széles skáláját fogja be. Az ilyen rendszerek gyakorlati alkalmazására most kerül először sor az Európai Bizottság támogatásával. A University College Dublin a Nagy-Britanniában, Franciaországban, Németországban és Hollandiában működő társaival együtt jelenleg teszteli a rendszert a COPICAT program keretében. Az Európai Bizottság olyannyira meg van győződve az ilyen rendszer hatékonyságáról, hogy két jelentősebb programot is finanszíroz: az IMPRIMATUR-t és a COPEARMS-ot, amelyek azt vizsgálják, hogyan lehetne egy ilyen rendszert bevezetni az Európai Unióban.

A közvetítők és a használók igényei eddig a pontig inkább a hozzáféréssel, nem pusztán a másolással kapcsolatosak. Talán ideje, hogy a hozzáférési joggal a szerzői jog hagyományos felfogásának keretein túl foglalkozzunk. Az olyan jogok, mint pl. a kölcsönzési jog Nagy-Britanniában, nem engednék meg a jogtulajdonosoknak, hogy megtiltsák a hozzáférést, vagy korlátozzák a használók ilyen irányú lehetőségeit. Inkább a kötelező engedélyek körébe tartozna, amelyek biztosítják, hogy a használók is megkapják, amire szükségük van, miközben a joggyakorlók is megkapnák, amit akarnak, vagyis az alkotásuk használatáért járó rekompenzációt.

Gazdasági implikációk

A könyvtárak és más információ-közvetítők más emberek szellemi tulajdonának kiaknázásából élnek. A legtöbb nemzeti törvényhozás, valamint a nemzetközi megállapodások, amilyen az irodalmi és művészeti alkotásokat védő Berni Unió Egyezmény, gondoskodnak arról, hogy a szerzői jogvédelmet élvező anyag használói rendelkezhessenek bizonyos privilégiumokkal anélkül, hogy fizetniük kellene a jog tulajdonosának. Az általános kivétel az, hogy a másolás nem sérteti a szerzőnek a műhöz fűződő vagyoni jogait. Két jelentős változás jött létre, amelyek e privilégiumok gyakorlását egyre inkább megnehezítik. Először, a könyvtárak egyre több elektronikus formátumú dokumentumot szereznek be, és meglévő hagyományos gyűjteményeiket is digitalizálják. Ez azzal jár, hogy a dokumentumok jobban ki vannak téve a különböző másolási eljárásoknak.

Másodszor, a különböző másolási jogi szervezetek, például a Copyright Licensing Agency és a Copyright Clearance Center fellépése lehetővé teszi a jogtulajdonosok számára, hogy olyan helyeken is behajtsák a jogdíjakat, ahol korábban erre nem volt lehetőségük. Ezért a korábban díjfizetés szempontjából elérhetetlen és gazdasági veszélynek nem minősített másolási helyzetek is jogsértőkké váltak, mert a személyes célokra készített egyedi példányok után ugyanúgy behajthatóvá váltak a jogdíjak, mint más többszörzések esetében.

Következtetések

A könyvtárak a modern információs környezethez igazított szolgáltatásokat kínálnak. Ha továbbra is meg akarják tartani vitális szerepüket, jól megalapozott egyezségekre kell jutniuk az információs ipar többi szereplőjével.

A használóknak meg kell ismerniük az általuk használni kívánt alkotások valós értékét és gazdasági jelentőségét az iparban; az információközvetítők emlékezzenek arra, hogy mások szellemi tulajdonának kiaknázásával keresik a kenyerüket; a szerzői jog tulajdonosai gondolják át, milyen jelentős szerepet játszanak a könyvtárak alkotásaik terjesztésében. A védelem és a hozzáférés egyensúlyát fenn kell tartani; ennek az egyensúlynak a súlyos megsértése korlátokat szabna az új művek létrehozásának, és ez csak a kiadással foglalkozók rovására történhetne.

A technológia, a jog és az oktatás egyaránt fontos szerepet játszik, de az előreívő utat végző soron egy újfajta megközelítés, a bizalom és a közös gondolkodás jelöli ki.

Irodalom

1. IRWIN, Maggie: Model university policy regarding faculty publication in scientific and technical scholarly journals. In: STM Newsletter, vol. 92., 1994. pp.5-10.
2. CORNISH, Graham P.: Copyright management of document supply in an electronic age: the CITED solution. In: Interlending and Document Supply, vol.21. 1993. no.2. pp.13-20.

Felhívás

Hátrányos helyzetűek könyvtári segítése

(különös tekintettel a cigány (roma) etnikumra)

c. tanfolyamra

Az OSZK KMK oktatási és módszertani osztálya a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával továbbképző tanfolyamot szervez hátrányos helyzetben lévőkkel, elsősorban cigányokkal foglalkozó könyvtárosok, pedagógusok, lelkészek számára.

A tanfolyam programja:

1

A hátrányos helyzet fogalma, csoportjai, különös tekintettel a cigányság halmozottan hátrányos helyzetére.

Az okok elemzése. A cigányság hagyományos életmódja. Kialakulásának sajátos körülményei. A cigányság kulturális körülményei, szocioetnikai sajátosságai.

2

Cigánytelepek. Életmód. Egészségügy. Szociális munka. Integráció vagy szegregáció.

3

Cigány művek, folyóiratok beszerzése

A Cigány Tudományos és Művészeti Társaság által kiadott művek és a FSZEK által szerkesztett cigány bibliográfiák. Az érintett településeken a munka- és művelődési lehetőségek felkutatása a településeken működő egyesületekkel, intézményekkel való kapcsolattartás.

Kisebbségi jogok védelme.

4

A könyvtárak lehetőségei, különös tekintettel a számítástechnika által adott lehetőségekre. (Számítástechnikai alapismeretek, számítástechnikai játékok)

A cigánygyerekekkel való foglalkozás lehetőségei.

A tanfolyam ingyenes, időpontja: 1997. október 21., november 4., november 18., minden alkalommal 9.30-tól 16.00 óráig. Helye: OSZK, 540. terem

A jelentkezéseket 1997. szeptember 15-ig az alábbi címre kérjük elküldeni: OSZK KMK oktatási és módszertani osztály, 1827 Budapest, Budavári Palota F-épület.